

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ НА ТЕРИТОРІЇ КЕРЧІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Баукова А.Ю., 2007

Досліджено історію археологічних античних пам'яток на території Керчі у 1944 – 1945 рр., а також діяльність Керченського історико-археологічного музею в галузі охорони археологічної спадщини. Введено в науковий обіг нові джерельні дані з цього питання.

The article is dedicated to history of archaeological investigations of antiquity monuments in Kerch during 1944 – 1945 years. The place and role of Kerch historical – archaeological museum was shown in branch security of archaeological environment. Some previously unknown materials were presented.

Початок 30-х років ХХ ст. ознаменувався низкою важливих змін у розвитку археологічного дослідження античних городищ на території Керченського півострова. По-перше, в цей період розгорнулись широкомасштабні дослідження так званих “малих” міст Боспорського Царства – Тіритаки та Мірмекія. По-друге, археологи, на відміну від попередніх років, головним об'єктом розкопок вибирали власне городища, а не некрополі грецьких міст чи скіфські кургани.

У цей час грецькі міста-колонії навколо Керчі досліджували археологічна експедиція Державного Ермітажу (м. Ленінград) під керівництвом М. Худяка та Боспорська археологічна експедиція Інституту історії матеріальної культури АН СРСР (м. Ленінград) під керівництвом В. Гайдукевича. Розкопки стародавнього Пантікапея проводив Ю. Марті, перший директор Керченського державного історико-археологічного музею ім. О. Пушкіна. В результаті проведених робіт було накопичено значний матеріал з історії Мірмекія, Тіритаки, Німфея, Пантікапея. Виявлені археологічні матеріали дали можливість вченим визначити господарську спеціалізацію боспорських міст, виділити етапи соціально-економічного розвитку. Напередодні Другої світової війни було досліджено декілька споруд культового призначення, що дало змогу охарактеризувати духовну культуру населення Пантікапея, Німфея, Тіритаки.

Друга Світова війна перервала археологічні дослідження в Криму. Як відомо, Керч в ході військових дій 1941 – 1945 рр. відігравала значну роль, зважаючи на наявні в цьому районі поклади залізної руди та можливість переправи на узбережжя Кавказу.

Завершення археологічних робіт на території Керчі відбувалось вже під час військових дій (2 липня 1941 р.). Археологам вдалось доставити в Ленінград знахідки та документацію, звідки вони були евакуйовані вглиб Росії.

Слід зазначити, що в археологічній літературі добре висвітлено діяльність експедицій під керівництвом М. Худяка та В. Гайдукевича. Проте питанню про роль Керченського історико-археологічного музею ім. О. Пушкіна в дослідженні античних міст на території сучасної Керчі не приділялось значної уваги. З огляду на це, ми ставили перед собою завдання висвітлити діяльність Керченського історико-археологічного музею впродовж 1944 – 1947 рр. в галузі збереження та дослідження пам'яток античної культури на території півострова.

Після звільнення Керчі від німецьких військ 11 квітня 1944 р. місто знаходилось в руїнах. В “Акті державної міської комісії по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських

загарбників в місті Керч” зазначалось, що місто було повністю спустошене. Руїною були не лише окремі будинки, а й цілі квартали та вулиці [1].

Керченський державний історико-археологічний музей (далі – КІАМ) дуже постраждав внаслідок німецької окупації. 45 скринь з цінними експонатами були вивезені до Німеччини, встановити точні втрати музею не було можливості внаслідок знищення усіх інвентарних книг. В роки Другої світової війни майже повністю загинув архів музею та його бібліотека. Дуже постраждали кургани – філіали музею – Царський, Мелек-Чесменський, склеп Деметри [2].

Одразу після завершення боїв на території міста Керченський музей розгорнув активну діяльність. Планом роботи КІАМ на 1944 р. передбачалося до 1 листопада провести обстеження окопів та інших оборонних споруд в околицях міста з метою фіксації можливого виявлення решток стародавніх споруд, могильників, а також окремих предметів. До 1 грудня 1944 р. планувалось обстежити й усі місця довоєнних розкопок [3]. Багато некрополів античних міст на території Керченського півострова внаслідок військових дій зникло безслідно, деякі ділянки некрополів Пантікапея були значно зруйновані траншеями, бліндажами та окопами. Певна кількість пам’яток була втрачена внаслідок зсуву узбережжя Керченської бухти.

Проте кадрів в КІАМ для проведення огляду не вистачало. Штат музею був не укомплектований. Він налічував лише три наукових співробітників [4]. Згодом кількість наукових співробітників музею збільшилась до п’яти, але цього було замало для проведення самостійних археологічних досліджень. З іншого боку, економічна ситуація в країні позначалась на фінансуванні музею.

За зверненням керівництва КІАМ у 1944 р. експедиція Інституту історії матеріальної культури Академії наук СРСР (далі – ІІМК) під керівництвом В. Гайдукевича провела археологічні розвідки в Керчі. Їх метою було встановлення стану археологічних пам’яток, досліджуваних напередодні Другої світової війни. Також необхідно було встановити межі заповідників навколо античних городищ у зв’язку із відбудовою міста після військових дій. Це насамперед стосувалось території г. Мітридат. В 30-х роках ХХ ст. тут було вимежовано територію заповідника, але втрата усіх документів та більшої частини планів вимагала повторного проведення робіт.

З іншого боку, у червні 1944 р. після звільнення Криму, Комісія по охороні пам’яток при Комітеті у справах мистецтв при Раді народних комісарів СРСР направила М. Худяка в Керч з метою з’ясування стану городища Німфей. Обстеження показало, що відкриті на городищі будівельні залишки майже цілком збереглись. Проте на території античного міста під час військових дій було влаштовано декілька бліндажів, а на площі верхнього плато та його схилах – траншеї та ходи сполучення. Державний Ермітаж, з дозволу місцевих органів влади, продовжив археологічне дослідження Німфея [5].

Необхідність проведення термінових розкопок зумовлювалась тим, що під час будівельних робіт Керченський міський виконком та планувальні організації міста пішли назустріч вимогам музею, обмеживши забудову території Пантікапея та інших пам’яток навколо Керчі.

Планом робіт КІАМ на післявоєнну п’ятирічку 1944 – 1949 рр., окрім іншої наукової діяльності, було передбачено значний обсяг робіт. Планувалось провести розкопки та розвідки нижньої частини Пантікапея, прибережної частини Керчі, розвідки на г. Мітридат. На 1948 – 1949 рр. було заплановано обстеження стародавніх поселень інших городищ Керченського півострова [6]. Складність виконання поставленого плану КІАМ самотужки, зважаючи на проблему кадрів, була очевидна, тому дирекція музею звернулась до музейного відділу Народного комісаріату СРСР з освіти надати допомогу музею шляхом домовленості із відповідними археологічними та музейними установами країни про проведення археологічних розкопок в Керчі.

Відповіддю на таке звернення стало створення Керченської археологічної експедиції Державного музею образотворчих мистецтв ім. О. Пушкіна (м. Москва) для розкопок Пантікапея та відновлення робіт на території Керченського півострова Боспорської археологічної експедиції ІІМК АН СРСР.

На перший план в післявоєнний період висунулось дослідження городища Пантікапея. Це було зумовлено двома чинниками: по-перше, якщо в дореволюційний період проведення

широкомасштабних археологічних робіт на схилах гори Мітридат значно ускладнювалось наявністю приватних володінь на цій території, то в післявоєнний період ця перешкода була усунена. По-друге, ця територія повинна була досліджуватись першочергово, щоб не затримувати відбудову міста.

У 1945 р. розпочались розкопки Пантікапея Керченською експедицією Державного музею образотворчих мистецтв під керівництвом В.Д. Блаватського. До участі в них долучився й Керченський історико-археологічний музей [7]. В археологічних розкопках Пантікапея у 1945 р. брали участь замісник директора КІАМ Іванова А. П. та головний хранитель музею Жеребцов Б.А. [8].

Вже у 1945 р. були укладені договори між музеєм та будівельними організаціями Керчі про постійне спостереження за будівельними роботами [9]. Однак, враховуючи економічні реалії, до початку 50-х років ХХ ст. в Керчі не було нагальної потреби в розкопках. “Місто, не маючи ані будівельних матеріалів, ані робочої сили, будівництва не веде, за винятком дрібних ремонтних робіт”, – зазначалось у звітах повоєнного часу [10].

Переважно, охоронні розкопки музею зводились до обстеження траншей та військових систем сполучень, що залишились після війни. Так, під час обстеження траншей в районі вул. Еспланадної у 1946 р. співробітники музею дослідили невелику зернову яму III – IV ст. н. е., а на південному схилі гори виявили невелику площу того самого часу [11].

Співробітники музею, в межах своїх можливостей, намагались вжити необхідних заходів для збереження археологічних пам’яток на території Керчі. Першочергових розкопок потребували ті ділянки пантікапейських некрополів, що значною мірою постраждали внаслідок військових дій. В результаті розвідок попередніх років було встановлено, що територія некрополя на Глинищі (східна та північно-східна ділянки м. Керч, сучасна вул. Кірова) інтенсивно розмивається морем. До того ж ця ділянка була істотно перекопана військовими ходами сполучення та укріпленнями. Проте розгортанню широкомасштабних досліджень перешкоджала відсутність у музею спеціально відведених коштів на охоронні роботи. Лише у 1947 р. археологічна експедиція КІАМ під керівництвом директора музею Юдіна В.П. провела невеликі за обсягом розкопки на території Глинища.

Одним з головних об’єктів нагляду співробітниками КІАМ був північний схил г. Мітридат, де в давнину була розташована одна з ділянок пантікапейського некрополя. У другому кварталі 1945 р. наукові співробітники музею розпочали обстеження північного схилу г. Мітридат з метою встановлення місцезнаходження розписних склепів. Було виявлено 12 поховальних споруд [12]. Річ у тім, що під час військових дій 1941 – 1945 рр. склепи використовувались як військовими, так і місцевими мешканцями як сховища. Археологічна документація, що зберігалась в архіві музею, про пам’ятки поховальної архітектури була втрачена. Тому з метою відтворення археологічних паспортів пам’яток ця ділянка гори неодноразово обстежувалась.

Отже, починаючи з 1944 р. на території Керчі відновились археологічні дослідження. Діяльність археологів, співробітників Керченського історико-археологічного музею насамперед зводилась до обстеження військових траншей, бліндажів, укріплень. Співробітники музею своїми малими силами, незважаючи на недостатнє фінансування, провели колосальну роботу з фіксації стану археологічних пам’яток, досліджуваних напередодні війни. Впродовж 1944 – 1947 рр. були обстежені декілька ділянок пантікапейських некрополів на північному схилі г. Мітридат та на території Глинища. В результаті проведених робіт було встановлено місцезнаходження розписних склепів перших століть нашої ери. По-друге, у зв’язку із втратою археологічної документації, впродовж перших повоєнних років були проведені роботи з вимежовування територій заповідників навколо античних городищ Німфей, Мірмекій, Тіритака, Пантікапей. Після того, як дві Боспорські археологічні експедиції під керівництвом В. Блаватського та В. Гайдукевича розпочали дослідження античних городищ, співробітники КІАМ долучились до цих робіт. Проте у післявоєнний період проведення рятувних та охоронних розкопок стало головним напрямком діяльності археологів Керченського музею.

1. Керчь. Документы и материалы по истории города / Сост. Л.А. Михайлов – Симферополь: Редотдел Крымского комитета по печати, 1993. – С. 291. 2. Иванова А. Керченский государственный историко-археологический музей им. А.С. Пушкина // Вестник древней истории. – 1948. – №1. – С. 185. 3. Науковий архів Керченського історико-культурного заповідника (далі – НА КДІКЗ). – Оп. 9. – Од. зб. 118. – Арк. 4. 4. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 137. – Арк. 1. 5. Худяк М.М. Раскопки в Нимфее // Сообщения Государственного Эрмитажа. – Л., 1948. – Вып. V. – С. 36. 6. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 118. – Арк. 8. 7. Блаватский В.Д. Пантикапейские раскопки 1945 – 1946 гг. // Памятники искусства: Бюллетень Государственного музея изобразительных искусств им. А.С. Пушкина. – М., 1947. – Вып. №2. – С. 10. 8. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 138. – Арк. 7. 9. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 119. – Арк. 1 – зв. 10. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 141. – Арк. 1. 11. Раскопки древнего Пантикапея // Красный Крым. – 3 августа 1946. – №154. – С. 3. 12. НА КДІКЗ. – Оп. 9. – Од. зб. 138. – Арк. 9.

УДК 340.1:355,1:304(477)

Л.М. Новак-Каляєва

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

© Новак-Каляєва Л.М., 2007

Досліджено правове поле реалізації українською державою захисту соціальних прав військовослужбовців, зокрема порівняно із заходами щодо захисту соціальних прав військовослужбовців Великобританії.

The article is devoted to the research of legal realization by the Ukrainian state the protection of social rights of military men, in particular it is compared with the measures concerning social rights protection of British military men.

Збройні сили України — це державна військова структура, яка призначена для збройного захисту суверенітету, незалежності, територіальної цілісності й неподільності України, гарант національної безпеки держави й стабільності у суспільстві. Сьогодні армія виконує покладені на неї завдання, але військовослужбовці потребують постійного соціального захисту з боку держави – компенсації обмежень, обумовлених особливого виду державною службою, що пов’язана з ризиком для життя, – соціальної справедливості й підтвердження статусу військовослужбовця як громадянина, який знаходиться під особливим захистом держави.

Хронічне недофінансування потреб Збройних сил, недостатньо високі темпи їх реформування, швидке моральне і фізичне старіння військової техніки, недостатній рівень навченості особового складу свідчить про невідповідність Збройних сил України вимогам часу. Зберігається незадоволеність військовослужбовців житловим, медичним і речовим забезпеченням та ефективністю функціонування системи адаптації військовослужбовців, звільнених в запас або у відставку. За таких умов актуальність і необхідність оптимізації діяльності системи захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей як значного сегменту правозахисної проблематики та загальнодержавної соціальної політики не викликає сумніву.